

## NUTQNING FONETIK BO‘LINISHI HAQIDAGI QARASHLAR

*Abdumalikova Zilolaxon Doniyorbek**qizi;**Muxtorjonova Mubinaxon Komoldin qizi**Andijon davlat chet tillari instituti**Xorijiy filologiya va turizm fakulteti**Filologiya va tillarni o‘qitish: Xitoy tili**yo‘nalishi 1-kurs talabalari**Ilmiy maslahatchi: Kabulova U.S.*

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada nutqning fonetik bo‘linishi hodisasi va bu boradagi ilmiy-nazariy qarashlar tahlil qilinadi. Nutq oqimining fraza, takt (sintagma), bo‘g‘in va tovush kabi birliklarga ajralishi, ularning o‘zaro munosabati hamda intonatsiya va pauzaning nutq mazmunini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, fonetik bo‘linishning og‘zaki nutqni tushunish, ifodali o‘qish va zamonaviy nutq texnologiyalaridagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

**Kalit so‘zlar:** *fonetika, nutqning bo‘linishi, fraza, takt, sintagma, bo‘g‘in, fonema, intonatsiya, pauza.*

**Аннотация.** В статье рассматривается явление фонетического членения речи и научно-теоретические взгляды на эту проблему. Анализируются основные единицы речевого потока — фраза, такт (синтагма), слог и звук, а также роль интонации и паузы в формировании смысла высказывания. Отдельное внимание уделяется практическому значению фонетического членения для устной речи, выразительного чтения и современных речевых технологий.

**Ключевые слова:** *фонетика, членение речи, фраза, такт, синтагма, слог, фонема, интонация, пауза.*

**Abstract.** This article examines phonetic segmentation of speech and major theoretical approaches to the phenomenon. It discusses the principal units of the speech stream—phrase, rhythm group (syntagm), syllable, and sound—and explains how intonation and pauses contribute to the interpretation of an utterance. The article also outlines the practical value of segmentation in oral communication, expressive reading, and contemporary speech technologies.

**Keywords:** *phonetics, speech segmentation, phrase, rhythm group, syntagm, syllable, phoneme, intonation, pause.*

**Kirish.** Og‘zaki nutq eshituvchiga uzluksiz tovushlar oqimi sifatida yetib keladi, biroq uni idrok etish jarayonida mazkur oqim ma’no va talaffuz xususiyatlariga ko‘ra qismlarga ajratiladi. Shu sababli nutqning fonetik bo‘linishi fonetikaning muhim masalalaridan biri hisoblanadi. A.A. Reformatskiy nutq zanjiridagi asosiy fonetik birliklarni fraza, takt, bo‘g‘in va tovush tarzida izohlaydi; bu birliklar nutq oqimining turli darajalarini tashkil etadi [1. 1].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, so‘zlarni alohida talaffuz qilish bilan tabiiy nutqni talaffuz qilish o‘rtasida farq mavjud: real muloqotda tovushlar o‘zaro ta’sirlashadi, urg‘u va ohang esa tinglovchiga fikrning muhim qismlarini anglashga yordam beradi. Til tizimi va real nutq faoliyatini farqlash masalasi L. V. Shcherba ishida ham yoritilgan [4. 4]. Maqolaning maqsadi — fonetik bo‘linish haqidagi qarashlarni izohlash, birliklarning vazifalarini farqlash va ularning o‘zbek nutqidagi amaliy ko‘rinishlarini tahlil qilish.

**Asosiy qism.** Fonetik bo‘linish — nutq oqimining talaffuz, urg‘u, ohang va pauza kabi belgilar asosida nisbatan mustaqil qismlarga ajralishidir. Bu bo‘linish grammatik tuzilish bilan bog‘liq bo‘lsa-da, u bilan aynan bir hodisa emas. Masalan, yozuvda bitta gap shaklida berilgan jumla og‘zaki nutqda bir nechta intonatsion bo‘lakka ajralishi mumkin. Nutq oqimini bo‘laklarga ajratishda fonetik belgilar bilan birga, birliklarning vazifasi va o‘zaro munosabati ham hisobga olinadi.

Fraza nutqning intonatsion jihatdan yaxlit, nisbatan yirik birligidir. Uning chegarasi ko‘pincha pauza, ohangning yakunlanishi va nutq sur‘atidagi o‘zgarish bilan

belgilanadi. Fraza har doim ham yozuvdagi bitta gapga teng kelmaydi: murakkab gap bir necha fraza tarzida aytilishi, qisqa gaplar esa muayyan vaziyatda bitta umumiy intonatsion birlikka birlashishi mumkin.

Takt yoki sintagma fraza ichidagi mazmuniy va intonatsion guruhni anglatadi. U soʻzlarning talaffuzda bir-biriga bogʻlanib, muayyan urgʻu va ohang doirasida birlashishi orqali yuzaga keladi. Sintagmatik boʻlinish tinglovchiga gapdagi maʼno munosabatlarini anglashga yordam beradi. Masalan, “Bugun / kutubxonaga boraman” jumlasida birinchi qism vaqtini, ikkinchi qism esa xabar mazmunini bildiruvchi guruh sifatida ajratilishi mumkin. Bunday ajratish yagona majburiy variant emas; u soʻzlovchining kommunikativ maqsadi va nutq vaziyatiga bogʻliq.

Boʻgʻin soʻz tarkibidagi talaffuz birligi boʻlib, uning markazida odatda unli tovush turadi. Boʻgʻinlarga ajratish soʻzning ritmik tuzilishini tushunish, urgʻuni aniqlash va talaffuzni oʻrgatishda muhimdir. Tovush nutqning eshitiladigan segmentar birligi, fonema esa tilda maʼno farqlash vazifasini bajaradigan mavhum birlik hisoblanadi. Fonetik va fonologik yondashuvlarni farqlash tovushning nutqdagi real xususiyatlari bilan uning til tizimidagi vazifasini ajratishga yordam beradi [2. 2].

Nutqning fonetik boʻlinishini faqat pauzalar orqali tushuntirish yetarli emas. Intonatsiya ovoz balandligining koʻtarilishi va pasayishi, urgʻuli boʻgʻinning ajralib turishi, nutq surʼati va talaffuz kuchi bilan birgalikda shakllanadi. Bu vositalar xabar, savol, buyruq yoki hissiy munosabatni ifodalashga xizmat qiladi. Nutq oqimini segmentlarga ajratish mezonlari va ularning oʻzaro munosabati fonologik tadqiqotlarda ham muhokama qilinadi [3.3].

Pauza nutqdagi vaqtinchalik toʻxtalishdir. U bir tomondan, nafas olish va nutqni rejalashtirishga imkon bersa, ikkinchi tomondan, fikr qismlarining chegarasini koʻrsatishi mumkin. Pauzaning oʻrni oʻzgarsa, gapning talqini ham oʻzgarishi ehtimoli bor. Masalan, “*Kutish kerak emas, / qolish mumkin*” va “*Kutish kerak, / qolish mumkin emas*” jumllalarida pauza bilan birga inkor soʻzining joylashuvi umumiy mazmunni farqlaydi. Demak, maʼnoni faqat alohida soʻzlar emas, balki ularning nutqda qanday guruhlanishi ham belgilaydi.

Shu bilan birga, har bir sintagma chegarasida albatta eshitarli sukut bo'lishi shart emas. Tez nutqda pauza sezilmasligi mumkin, ammo ohangning o'zgarishi, urg'u yoki tovushlarning davomiyligi bo'linish chegarasini anglatadi. Nutqni tahlil qilishda birgina belgiga tayanmay, bir nechta fonetik ko'rsatkichni birgalikda hisobga olish kerak [3.3].

Fonetik bo'linishni to'g'ri anglash, avvalo, og'zaki muloqot sifatini oshiradi. So'zlovchi fikrni mazmuniy guruhlariga to'g'ri ajratsa, tinglovchi axborotni osonroq qabul qiladi; noo'rin pauza esa gapning ma'nosini chalkashtirishi mumkin. Bu holat ayniqsa omma oldida nutq so'zlash, dars tushuntirish, tarjima qilish va badiiy matnni ifodali o'qishda muhimdir.

Til o'qitish amaliyotida o'quvchilarga gapni so'zma-so'z emas, mazmuniy guruhlar asosida o'qitish foydali. Masalan, matnni avval mazmuniy bo'laklarga ajratish, so'ng har bir bo'lakning urg'u markazi va ohangini aniqlash talaffuzning ravonligini oshiradi. Bunda o'qituvchi tinish belgilarini yo'l-yo'riq sifatida ko'rsatishi mumkin, lekin yozuvdagi vergul yoki nuqtani fonetik pauza bilan doimo tenglashtirmasligi lozim.

Fonetik segmentatsiya kompyuter lingvistikasida ham qo'llanadi. Nutqni avtomatik tanish tizimlari tovush signali ichidan so'zlar va intonatsion birliklarni aniqlashga, nutqni matnga aylantirishga hamda sintezlangan nutqning tabiiy eshutilishiga erishishga intiladi. Bunda tovush, bo'g'in, urg'u va intonatsiya haqidagi ma'lumotlar birgalikda ahamiyat kasb etadi. Nutq oqimini fonologik jihatdan segmentlash tamoyillari ilmiy maqolalarda alohida tahlil qilingan [3.3]

**Xulosa.** Tahlil shuni ko'rsatadiki, nutqning fonetik bo'linishi bir-biriga bog'liq bo'lgan bir necha darajadan tashkil topadi. Fraza, takt (sintagma), bo'g'in va tovush nutq oqimini turli ko'lamlarda tavsiflaydi; ularning chegaralarini aniqlashda intonatsiya, urg'u, ritm va pauza o'zaro ta'sir ko'rsatadi. Fonetik birliklarni grammatik birliklar bilan aynan tenglashtirish to'g'ri emas, chunki og'zaki nutqdagi guruhlanish so'zlovchining maqsadi va nutq vaziyatiga qarab o'zgarishi mumkin.

Demak, fonetik bo‘linishni o‘rganish talaffuz madaniyati, matnni to‘g‘ri anglash, chet tillarini o‘qitish va nutq texnologiyalarini rivojlantirish uchun muhimdir. Kelgusidagi tadqiqotlarda o‘zbek tilidagi turli uslub va muloqot vaziyatlarida sintagma chegaralari, pauza davomiyligi hamda intonatsion qoliplarni og‘zaki nutq materiallari asosida qiyosiy o‘rganish maqsadga muvofiq.

### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Реформатский А. А. Введение в языковедение. — 5-е изд., испр. — Москва: Аспект Пресс, 2004. — С. 190–194.
2. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / пер. с нем. А. А. Холодовича; ред. С. Д. Кацнельсон. — Москва: Издательство иностранной литературы, 1960. — С. 7–22.
3. Попов М. Б. Принципы и критерии фонологической сегментации речевого потока: дискуссионные аспекты // Учёные записки Казанского университета. Серия: Гуманитарные науки. — 2017. — Т. 159, кн. 5. — С. 1144–1153.
4. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Языковая система и речевая деятельность. — Ленинград: Наука, 1974. — С. 24–39.